

Mtindo na Wahusika katika Diwani za *Dhifa* na *Wasakatonge*Omary Mohamed Maguo na Emhemad Abdallah Alhabib¹

Chuo Kikuu Huria Tanzania

Ikisiri

Makala haya yamechunguza mtindo na wahusika katika diwani teule za Kiswahili ambazo ni *Dhifa* (2008) na *Wasakatonge* (2004). Data za msingi za makala haya zilikusanywa kutoka katika diwani teule kwa kutumia mbinu ya usomaji makini wa matini. Uchambuzi na mjadala wa data zilizowasilishwa ulifanywa kwa kutumia misingi ya Nadharia ya Simiotiki. Makala yanahitimisha kwamba diwani teule zina utajiri mkubwa uliojilimbikiza katika vipengele vya kimtindo na wahusika. Vipengele hivi hutumika kama nyenzo muhimu ya kisanaa kulingana na muktadha na utamaduni wa jamii inayohusika. Hitimisho hili linazidi kusisitiza msimamo kuwa fasihi hutegemewa kusawiri hali halisi iliyopo katika jamii kwa kuwa inafungamana na muktadha wa mifumo mahususi iliyopo katika jamii. Kwa mtazamo huo, fasihi inatumika kama chombo kinachomudu mazingira na harakati za kijamii kwa kutumia mbinu mbalimbali za kisanaa, ikiwamo mtindo na wahusika.

1.0 Utangulizi

Ushairi wa Kiswahili ni sanaa inayokua na kubadilika kulingana na maendeleo ya kisiasa, kiuchumi na kiutamaduni yanayotokea katika jamii. Kwa mujibu wa Wamitila (2008) ushairi umekuwapo tangu tu pale binadamu alipoanza kuwasiliana na wenzake kwa kutumia lugha na kwamba tangu wakati huo umekuwa ukibadilika kifani na kimaudhui. Ushairi wa Kiswahili unaelezwa kuwa umeathiriwa sana na ujio wa Waarabu katika Pwani ya Afrika ya Mashariki ambapo utamaduni na fasihi ya Kiarabu ulichangia katika fani na maudhui ya ushairi wa Kiswahili. Maathiriano yaliyopo kati ya fasihi ya Kiswahili na utamaduni na fasihi ya Kiarabu yalimfanya Harries (1966) afikie hitimisho kuwa asili ya ushairi wa Kiswahili ni fasihi ya Kiarabu na dini ya Kiislamu. Hata hivyo, kauli sahihi ilipaswa kuwa ushairi wa Kiswahili umeathiriwa sana na fasihi ya Kiarabu na dini ya Kiislamu. Hali hii inatokana

¹ Barua pepe: omarymohamed36@gmail.com & alfasi20@yahoo.com

na kuwa ushairi wa Kiswahili ulikuwapo tangu zama na zama kabla ya ujio wa Waarabu katika Pwani ya Afrika Mashariki.

Kadhalika, kutofahamika vyema kwa mitindo na kunga za ushairi wa Kiswahili kulizua suala la mgogoro wa ushairi katika kipindi cha miaka ya 1970. Kwa ufupi, katika miaka ya 1970 kuliibuka makundi mawili ya wanamapokeo na wanausasa yaliyokuwa yanakinzana kuhusu dhana na maana ya ushairi wa Kiswahili. Msingi mkubwa wa tofauti za makundi hayo ni kuhusiana na kanuni za utunzi wa mashairi ya Kiswahili. Wanamapokeo wa wakati huo walidai kuwa ushairi wa Kiswahili ni lazima uwe na urari wa vina na mizani ilhali wanausasa walidai kuwa vina na mizani siyo sifa za msingi za ushairi wa Kiswahili (Mulokozi, 1975). Mukadha wa ukinzani baina ya makundi haya mawili umechochea ari ya kufanyika kwa utafiti uliomo kwenye makala haya, hasa kwa kuwa katika makala haya tumechunguza jinsi waandishi wawili wa ushairi wa Kiswahili walivyotumia vipengele mbalimbali vya kimtindo na wahusika kama nyenzo muhimu za ujumi wa ushairi wa Kiswahili.

2.0 Mawanda, Mbinu na Misingi ya Nadharia

Katika miaka ya hivi karibuni, ushairi wa kisasa umepata muktadha na uwanja mpana zaidi kimatumizi. Kadiri siku zinavyozidi kwenda mbele, baadhi ya waandishi wa ushairi wa kimapokeo wameanza kutunga mashairi yanayokaribiana na mashairi huru. Makala haya yamechunguza mtindo na wahusika katika diwani ya *Dhifa* (2008) iliyoandikwa na mwandishi ambaye ni mwanamapinduzi na *Wasakatonge* (2004) ambayo kimsingi mwandishi wake ni mwanamapokeo. Kilichochunguzwa katika makala haya ni matumizi ya vipengele teule vya kisanaa (mtindo na wahusika) kama vijenzi muhimu vya ushairi wa Kiswahili.

Hivyo, katika makala haya, tunapozungumza kuhusu ushairi wa Kiswahili tunahusisha aina zote za ushairi wa kimapokeo na ule wa kisasa. Ushairi wa kisasa kwa jina lingine unaitwa ushairi huru ikiwa na maana kuwa mashairi yake hayatungwi kwa kubanwa na kanuni au sheria fulani za utunzi wa mashairi (Kezilahabi, 1983). Kanuni kama vile urari wa vina na mizani, mpangilio maalumu wa beti, muwala na kuimbika si vipengele muhimu katika mashairi huru (Mulokozi na Kahigi, 1979). Kihistoria, ushairi huru ulianza kuonekana mara baada ya Kezilahabi kuandika kitabu cha *Kichomi* mwaka 1974. Baada ya hapo zilifuata kazi nyingi za mashairi huru kama vile *Karibu Ndani*, *Dhifa*, *Malenga wa Bara*, *Mashairi ya Kisasa* na *Kunga za Ushairi na Diwani Yetu*. Ushairi huru umeendelea kukua na kuendelea na hata wale ambao walionekana kuwa ni wafuasi wa mashairi ya kimapokeo wameanza kuukubali japo kwa kiwango kidogo. Mfano mzuri ni Mohamed Seif Khatib katika kazi

yake ya *Wasakatonge* baadhi ya mashairi yanakiuka kanuni ya urari wa vina, mizani na beti kama ilivyozeleka katika mashairi ya kimapokeo.

Data za msingi za makala haya zilikusanywa kutoka katika diwani teule kwa kutumia mbinu za usomaji makini wa matini. Mjadala na uchambuzi wa data umefanywa kwa kuongozwa na misingi maridhawa ya nadharia ya Siomiotiki. Simiotiki ni nadharia inayoshughulika na ishara pamoja na uashiriaji katika kazi za kifasihi. Kwa mujibu wa Cameron (1985), ishara zinazojitokeza katika fasihi huundwa na mtunzi kwa kuzingatia muktadha wa jamii na binadamu ndiye mtengenezaji wa alama mbalimbali za ishara ambazo huzitumia katika mawasiliano yake ya kila siku. Kwa ujumla, Simiotiki ni taaluma ya mfumo wa alama katika mawasiliano ya kutumia lugha (Eco, 1976; Elam, 1980). Hadhira inayolengwa hutengeneza maana mbalimbali kupitia ubunifu na tafsiri zao juu ya alama na ishara inazokutana nazo katika kazi za kifasihi inazosisikiliza au kuzisoma. Nadharia hii iliasisiwa na mwanaisimu wa Kiswidi, Ferdinand de Saussure, pamoja Charles Pierce mwanafalsafa wa Kimarekani (Nazarova, 1996).

Watafiti katika makala haya, wamevichunguza vipengele vya mtindo na wahusika kwa pamoja kama nyenzo muhimu za kifasihi zilizotumika kiishara; na kwamba, fasihi ina athari kubwa katika jamii inayohusika. Kwa kurejelea misingi maridhawa ya nadharia hii, waandishi wa diwani teule waliwekwa katika muktadha wao wa kawaida na halisi ili kujua maudhui au ujumbe wa kazi zao kupitia vipengele husika. Kwa upande mwingine, diwani teule zilizochunguzwa ziliwekwa katika ulimwengu wa kawaida, kweli na halisi ili kufanya uchambuzi na uhakiki wa kina. Nadharia hii imetumika kuchunguza namna vipengele vya mtindo na wahusika vinavyojipambanua katika diwani teule zilizobainishwa.

3.0 Mtindo katika Diwani Teule

Kipengele hiki kimeshughulikia mtindo wa diwani teule zilizochunguzwa katika makala haya, yaani diwani za *Dhifa* na *Wasakatonge*.

3.1 Mtindo katika Diwani ya *Dhifa*

Mtindo huelezwa kuwa ni namna mtunzi wa kazi ya fasihi alivyoisana kazi yake, na kuifanya kuwa yenye upekee wa kutofautishwa na kazi za watunzi wengine (Mohamed, 2004; Ponera, 2010; Matei, 2011). Mtindo katika kazi ya fasihi ndilo jambo linalowavutia wasomaji au wasikilizaji wa kazi inayohusika na kuifurahia kazi hiyo. Mtindo wa kazi ya kifasihi usiowavutia na kuwapendeza wasomaji na wasikilizaji huzua athari hasi kwa hadhira lengwa. Mtindo unaweza kutazamwa katika mambo mengi. Baadhi ya vipengele vya

mtindo vilivyochunguzwa katika sehemu hii ni dhana ya kimya, mtindo wa ukinzani na udhahania, mtindo wa vina na mizani, mtindo wa msisitizo, mtindo wa uwili na mtindo wa matumizi ya kiitikio.

3.1.1 Mtindo wa Dhana ya Kimya

Uchambuzi wetu umefanikiwa kuonyesha kuwa waandishi wawili walioteuliwa wametumia vipengele mbalimbali vya kintindo kuwasilisha ujumbe kwa jamii lengwa. Kwa mfano, katika diwani ya *Dhifa* mtunzi ametumia mitindo ya aina mbalimbali ikiwa ni pamoja na mtindo wa dhana ya kimya. Mtindo wa ukimya umejitokeza katika mashairi ya diwani hii, hasa katika shairi la “*Puuu*” kama lilivyonukuliwa hapa chini:

Sitaki! Sitaki!

Puuu!

Sitaki! Sitaki!

Puuu!

(Kimya) (uk. 41).

Shairi hili ni fupi na lina mistari minne na ule wa tano ukiwa na neno ‘kimya’ ambalo limefungiwa katika mabano. Mtindo huu umetumiwa kwa makusudi ya kuwataka wasomaji na wasikilizaji kutafakari kwa kukaa kimya kidogo ili hatimaye waweze kuelewa juu ya dhamira zilizokusudiwa. Matumizi mengine ya mtindo wa ukimya yanajitokeza katika shairi la “*Pa!*” Katika ukurasa wa 60 ambapo mwandishi anasema kwamba:

Pa! Pa! Pa!,

(Kimya),

Pa!

Mtindo huu unaonekana kutumika katika mashairi ambayo hayatumii maneno mengi, bali neno moja au maneno mawili tu. Hii ni ishara kuwa dhana ya kimya, ndiyo ambayo imebeba dhamira kuntu ndani ya shairi linalohusika. Ikiwa wasomaji na wasikilizaji watatafakari kwa kina juu ya dhana ya kimya, wanaweza kupata dhamira nyingi ambazo zimelengwa kwao. Kisimiotiki, matumizi ya dhana ya kimya katika mashairi hapo juu yanasisitiza namna mwandishi anavyowapatia wasomaji/hadhira fursa ya kutafakari ujumbe uliomo.

3.1.2 Mtindo wa Ukinzani

Mbali na mtindo wa ukimya, mtindo mwingine uliotumika kuwasilishia dhamira mbalimbali katika diwani teule ni ukinzani. Mtindo huu unajitokeza katika diwani ya *Dhifa*, hususani katika shairi la “*Cha Watu*”. Matumizi ya mtindo wa ukinzani yanajenga diwani teule na kutufanya tuchunguze kwa

upekee namna ujumbe ulivyofikishwa kwa jamii iliyokusudiwa kama ilivyobainishwa katika mafungu haya:

I. *Wazee wa uhuru wamepoteza miwani,
Watoto wawasomea kinyumenyume,
Na kuongezeya yasiyokuwemo,
Ujumbe wenye fikra,
Haufiki palipokusudiwa.*

II. *Udenda wao umedondokea chakula,
Wageni na watoto wasita kukila,
Wazee wamekula minofu yote,
Sasa wajaribu hata mifupa,,
Udenda wachirizika kwenye viwiko,
Watu lazima wajipikie chao (uk. 38).*

Ubeti wa kwanza unaeleza kuhusu watoto kuwadanganya watu wazima, ikiwa na maana kuwa, vijana wa siku hizi wamepewa nafasi ya kuongoza jamii ingawa hawatekelezi majukumu yao kama inavyotakiwa. Inaelezwa kuwa vijana hawataki kuzingatia maarifa na busara za viongozi wa zamani, badala yake wanafanya mambo kama wanavyodhani wao (Katimba, 2015). Hata hivyo, katika ubeti wa pili tunaoneshwa kwamba watu wazima ambao walipata nafasi ya kuwa viongozi hawakutenda vizuri katika uongozi wao. Vijana wa sasa ambao ndio viongozi hawana cha kujifunza kutoka kwa viongozi hao wa zamani (Kashinde, 2016). Hapa tunaona ukinzani baina ya kile kinachosemwa katika ubeti wa kwanza na ubeti wa pili. Huu ni mtindo wa ukinzani ambapo tunapoutazama kisimiotiki tunabaini kuwa unadokeza hali ya kuwako kwa mgongano wa vizazi vya sasa na vya zamani.

4.1.3 Mtindo wa Kidhahania

Katika diwani ya *Dhifa* kuna matumizi ya mtindo wa kidhahania uliobainishwa kwenye mashairi kadhaa likiwamo shairi la “Zimwi”. Mtindo huu umetumika kiufundi kuonesha uhusiano mbaya uliopo baina ya mataifa yaliyoendelea na yanayoendelea. Mwandishi ametumia mbinu ya kidhahania kuonesha hali hiyo:

1. *Zimwi limemeza watoto wote kijijini,
Sasa laenda likitagaa kuelekea ziwani,
Wanakijiji wafuatisha nyayo,
Wakihesabu matumaini na kupima hatari,
Nyumbani wanawake vilio wameanza,
Wakikumbuka uchungu walioupata.*

2. *Zimwi litujualo limetula likatwisha,
Mchangani limekunguwa kivulini,
Likiota pa kujisaidia,
Nzi watambaa wakinyonya udenda,
Watoto ndani wahesabu mali,
Wakifikiria pa kutoboa* (uk. 22).

Shairi hili lina matumizi ya mtindo wa udhahania ambapo zimwi linatajwa kuwa limefanya uharibifu mkubwa katika maisha ya binadamu. Kwa kutumia Nadharia ya Simiotiki, tunatambua kuwa katika hali ya kawaida, zimwi limetumika kama msimbo maalumu uliomwezesha mwandishi kuyajadili masuala yanayohusu athari za mfumo wa utandawazi katika uchumi wa mataifa yanayoendelea.

3.1.4 Mtindo wa Vina na Mizani

Mtindo wa vina ni maarufu sana katika mashairi ya kimapokeo, lakini si maarufu katika mashairi ya kisasa kama ilivyo katika diwani ya *Dhifa*. Hata hivyo, tumeona matumizi ya mtindo wa vina na mizani ya aina yake katika shairi la “Maisha” kwenye diwani hii hasa katika ukurasa wa 32:

1. *Maisha, yakikomaa, twachacharika, twachachamaa,
Furaha, yatutambaa, twachachamka, twachanjamaa,
Mifuko, ikitujaa, twachachatika, twakingamaa,
Kwa mwendo, wa kishujaa, twachanjarika, twakangamaa,
Oyaa! Ongeza mwendo maisha ni basi la wazima!*
2. *Lakini,
Ulimwengu, kizaazaa, umekaa, kibaabaa,
Na maisha, yapaapaa, yamejaa, hadaadaa,
Binadamu, twataataa, kwa fadhaa, twakaakaa,
Na twenenda, kichaachaa, kwa njaa, kigaagaa!*

Beti hizi mbili zina matumizi ya vina na mizani. Katika data hapo juu inabainika waziwazi kuwa kila mstari/mshororo una jumla ya mizani 18. Pia, kila mstari unaishia na kina “a” huku ule wa mwisho ukiishia na kina “ma”. Hili siyo jambo la kawaida katika utunzi wa mashairi ya kisasa. Kujitokeza kwa mtindo wa vina na mizani katika diwani iliyoandikwa na mwanamapinduzi kunathibitisha kuwa wanachokipinga wanausasa siyo ulazima wa shairi kuwa na vina na mizani, bali wanatambua kwamba shairi linaweza kuwa na vina na mizani au kutokuwa na vina na mizani. Jambo muhimu katika ushairi ni uwasilishwaji wa hisia za mtunzi.

3.2 Mtindo katika Diwani ya *Wasakatonge*

Katika diwani ya *Wasakatonge*, mwandishi ametumia mitindo ya aina mbalimbali ili kuwasilisha ujumbe kwa jamii aliyoilenga. Kipengele hiki kimeshughulikia mitindo hiyo.

3.2.1 Mtindo wa Msisitizo

Mtindo mmojawapo ni ule wa kutumia neno la mwisho katika kipande cha kwanza cha mshororo kuwa ndio neno la kwanza kwenye kipende cha pili. Mtindo huu unajulikana kama mtindo wa msisitizo ambao umejibainisha waziwazi katika shairi la “Kansa” ambapo mwandishi anaeleza:

*Jamii imeoza, imeoza yanuka,
Uchafu wachomoza, wachomoza wafoka,
Inatoa mafunza, mafunza yamwagika.*

*Imetunga usaha, usaha usokwisha,
Yazidisha karaha, karaha yatapisha,
Yahatarisha siha, siha inadhoofisha.*

*Ni undwele kamakansa, kansa isiyo tiba,
Kutibu kwake hasa, hasa chuma cha shaba,
La sivyo itatesa, itatesa si haba (uk. 4).*

Dondoo lililobainishwa hapo juu linaonesha kuwa neno la mwisho la kipande cha kwanza cha mshororo hurudiwa katika mshororo unaofuata na huwa ndio neno la kwanza kwenye kipande cha mshororo wa pili. Maneno yaliyoandikwa kwa hati iliyokozwa katika kila mshororo ndiyo yaliyorudiwarudiwa. Kwa kutumia msingi wa Nadharia ya Simiotiki tunatambua kuwa hali hii haikufanywa kwa bahati mbaya, bali ni msimbo maalumu uliotumika kiishara ili kutoa msisitizo juu ya kile ambacho mwandishi anataka hadhira yake ipate.

3.2.2 Mtindo wa Uwili

Mtindo mwingine uliotumika katika diwani ya *Wasakatonge* ni wa uwili. Mtindo huu unaonekana katika shairi la “Uasi” ambapo vitu au watu wanatajwa kwa uwili wao ili kupata ukamilifu wa dhamira iliyolengwa na mtunzi wa kazi inayohusika ya mashairi. Mfano ufuatao unathibitisha jambo hili:

*Uasi,
Katika dini,
Masheikh na masharifu,
Mapadri na Maaskofu,
Kauli zao nadhifu,*

*Hujigamba waongofu,
Wengi wao ni wachafu,
Wenye vitendo dhaifu,
Dini wanazikashifu,
Wanafiki (uk. 13).*

Katika shairi hili wanatajwa masheikh na masharifu ambao ni waumini wa dini ya Kiislamu kwa upande mmoja, lakini pia wanatajwa mapadri na maaskofu ambao ni waumini wa dini ya Kikristo kwa upande mwingine. Hii inasaidia kujenga uhalisi katika jamii, kwani wanajamii wote wanaguswa na shairi hili. Laiti lingelitaja viongozi wa dini moja tu isingalikuwa imesaidia katika kujenga uhalisi katika jamii. Pia, mtindo huo umetumika kudokeza juu ya kauli zao kuwa ni nadhifu, lakini vitendo vyao ni dhaifu. Mtindo huu unalifanya shairi kuwa madhubuti katika kuwasilisha dhamira zilizokusudiwa kuifikia hadhira ya wasomaji na wasikilizaji wa shairi hili.

3.2.3 Mtindo wa Mizani na Vina

Kadhalika, mtunzi wa diwani ya *Wasakatonge* ametumia mtindo wa mizani za aina kuntu katika mashairi yake. Mtunzi huyu hatumii mizani moja, ingawa anahakikisha kuwa sehemu kubwa ya mashairi yake yana matumizi ya mizani kama ilivyobainishwa katika shairi la “Mwanamke”:

*Namwona yu shambani,
Na jembe mikononi,
Analima,
Mwana mama,
Mavuno si yake,
Ni ya mume wake.*

*Namwona viwandani,
Pia maofisini,
Yu kazini,
Hamkani,
Anabanguliwa,
Na anaonewa (uk. 16).*

Shairi hili lina beti sita na tumezidondoa mbili peke yake ili kuthibitisha kuwa kila ubeti una matumizi ya mizani 7 katika mistari miwili ya kwanza, mizani 4 katika mistari miwili ya pili na mizani 6 katika mistari ya miwili ya mwisho ya kila ubeti. Mtindo huu ni wa pekee na ni nadra kuukuta ukitumiwa katika mashairi ya kimapokeo na ya kisasa. Matumizi ya mizani mbalimbali katika mashairi ya *Wasakatonge* hayaishii katika shairi hapo juu tu, bali yanapatikana

hata katika mashairi mengi mengine. Mfano mzuri ni shairi la “Sikuliwa Sikuzama” katika ukurasa wa 22:

*Nilitoswa baharini,
Ya dhoruba na tufani,
Walitaka nizame,
Wao wanitazame,
Nife maji wakiona,
Waanguwe na vicheko
Na kushangilia,
Ushindi wao!*

*Walitaka nime chambo,
Baharini niwe shombo,
Huku natapatapa,
Ni karamu ya papa,
Wajitambe nchi kavu,
Wajigambe ni werevu,
Kamwe halikuwa,
Izara wao!*

Tukitazama beti za shairi hili tunabaini kuwa mistari miwili ya mwanzo ina mizani 8 kila mmoja, mistari miwili ya kati ina mizani 7 kila mmoja, mistari mmoja ambao ni wa pili kutoka mwisho una mizani 6 na mistari wa mwisho una mizani 5. Hii inaonesha ubunifu wa hali ya juu wa mtunzi ambapo ameamua kuwa na idadi kubwa ya mizani katika mistari ya kwanza na imekuwa ikipungua kidogokidogo mpaka mistari wa mwisho kuwa na mizani kidogo zaidi. Matumizi ya mizani za aina mbalimbali ni mengi katika mashairi ya *Wasakatonge*. Kusheheni kwa mtindo wa aina hii ni ishara na msimbo maalumu unaomtambulisha mtunzi. Kwa ujumla, kupitia mtindo huu tunatambua kuwa mtunzi ni mtaalamu wa utunzi wa mashairi ya kimapokeo ambaye hatawaliwi na mtindo mmoja wa utunzi wa mashairi yake.

3.2.4 Mtindo wa Kiitikio

Vilevile, uchambuzi wetu umebaini kuwa diwani ya *Wasakatonge* imetumia mtindo wa kiitikio. Matumizi ya mtindo wenye kiitikio katika mashairi ya diwani hii yamejitokeza katika mashairi kadhaa na hapa tumetumia mifano michache kujengea hoja zetu. Shairi la kwanza ni “Sili Nikashiba” katika ukurasa wa 17:

*Mpenzi muhibu, menisusuika,
Umenighilibu, na kunigeuka,
Unanipa tabu, na mengi mashaka.*

*Sili nikashiba, nikipumbuka,
Hula habahaba, na kushikashika,
Ni njozi za huba, kweli nasumbuka.*

*Kiitikio
Njoo mahabuba, upoze mtima,
Tamu lako huba, ndo wangu uzima.*

Kiitikio hiki kimetumika kwa lengo la kusisitiza dhamira ya mapenzi kwa wawili wanaopendana. Inaonekana mpenzi mmoja ana huzuni kubwa kutokana na mwenendo wa mambo anayofanyiwa na mpenzi wake. Aidha, mtindo huu pia hutumika kwa lengo la kudokeza ushirikishwaji wa hadhira, na jambo hili linaonyesha ukuruba baina ya ushairi andishi wa Kiswahili na ushairi simulizi. Shairi jingine lenye matumizi ya kiitikio ni “Mama N’tiliye” katika ukurasa wa 17-18:

*Ewe mama ntiliye, kilemba kitakuvuka,
Na kimbwembwe kiachiye, au utaadhirika,
Kazi hiyo isusiye, hasara sijekufika.*

*Majungu na makaango, jinsi unavyoyapika,
Wakazanisha na shingo, moto uzidi kuwaka,
Kwa uzushi na uwongo, kumbe kwako umefika.*

*Kiitikio
Majungu uyapikayo, uyapakuwe mwenyewe,
Kazi hiyo ulo nayo, itakutia kiwewe.*

Kama ilivyokuwa kwa shairi la awali hapo juu, hili nalo lina matumizi ya kiitikio ambayo lengo lake kuu ni kuhakikisha kuwa msomaji au msikilizaji anapata msisitizo wa dhamira iliyolengwa na mtunzi wa shairi, na kwamba hadhira inashirikishwa katika kuliwasilisha shairi husika katika muktadha maalumu. Kiitikio hiki ni muhtasari wa shairi zima na msomaji au msikilizaji anapokutana na kiitikio hiki analielewa vizuri shairi linalohusika.

4.0 Matumizi ya Wahusika katika Diwani Teule

Uchambuzi wetu umebaini kuwa mbali na matumizi ya mitindo ya namna mbalimbali iliyojadiliwa katika sehemu iliyotangulia, diwani teule zina matumizi ya wahusika wa aina mbalimbali. Wamitila (2008) anaeleza bayana juu ya kuwapo kwa matumizi ya wahusika katika ushairi wa Kiswahili.

Anaendelea kueleza wazi kuwa ushairi huwa hauhusishwi sana na matumizi ya wahusika kama ilivyo katika tanzu za kinathari (riwaya, tamthilia na hadithi fupi). Pamoja na hayo, anakiri kuwa mashairi kama tendi na tenzi huwa na matumizi ya wahusika kwa kiasi kikubwa. Pia, mashairi mafupi yana matumizi ya wahusika. Katika makala haya tunaafikiana na maelezo ya Wamitila kwamba hata katika ushairi kuna matumizi ya wahusika wa namna mbalimbali.

4.1 Wanyama

Wahusika wanyama wanatajwa kuwa ni wahusika muhimu sana katika ulimwengu wa fasihi simulizi tangu kale na hata leo (Wamitila, 2003). Hadithi maarufu katika fasihi simulizi ni zile ambazo zimekuwa zikitumia wahusika sungura na fisi. Ingawa wahusika wa namna hii wamezoeleka kujitokeza katika fasihi simulizi, uchambuzi huu unaonesha kuwa wametumika pia katika fasihi andishi hususan katika diwani ya *Wasakatonge*. Katika diwani hii wahusika wanyama wanaonekana kwenye shairi la “Miamba” lililopo katika ukurasa wa 29-30:

*Miamba,
Chui na simba,
Mbugani wanatamba,
Vinyama vinayumba,
Chakula cha wakubwa!
Ni sheria za mbuga?*

*Waovu,
Nyati na ndovu,
Mbugani waonevu,
Majani hayaliki,
Ni mboga ya wakubwa!
Ni sheria za mbuga?*

Shairi hili lina jumla ya beti nne na tumezidondoa mbili na kila ubeti unataja mnyama maalumu kati ya wanyama wa mwituni. Wanyama wanaotajwa katika beti hizo ni chui, simba, nyati, ndovu, mamba, viboko, digidigi, nyani na fisi. Kila mmoja kati ya wahusika hawa ametajwa kwa sifa yake ambayo inawasilisha dhamira kwa wasomaji na wasikilizaji au hadhira lengwa. Simba na chui wametajwa kuwasilisha dhamira ya mabavu na nguvu ambao wanaweza kuwa ni viongozi katika jamii. Vilevile, kuna wanyama waliotumika kuwasilisha dhamira ya wanyonge, yaani wanawakilisha kundi la wanyonge (nyati, ndovu, mamba, viboko, digidigi, nyani na fisi) ambao ni wananchi wa kawaida wanaoishi maeneo ya vijijini na mijini.

Kama ilivyokuwa kwa diwani ya *Wasakatonge*, pia katika diwani ya *Dhifa* kuna matumizi ya wahusika wanyama. Kwa mfano, katika diwani ya *Dhifa* matumizi ya wahusika wanyama yanaonekana kwenye shairi la “*Jibwa*” linalopatikana katika ukurasa wa 5:

*Jibwa likitoka jikoni,
Ulimi lajilamba,
Piga limekwiba piga,
Jibwa likishika hatamu,
Haliwezi kuacha utamu,
Jibwa likianza kula mayai,
Jua wizi limefuzu,
Kesho litakula kitovu,
Cha mtoto wako pekee,
Jibwa jizi fisi.*

Nukuu hapo juu inagusia matumizi ya wahusika wanyama ambao ni mbwa na fisi. Wahusika hawa wametumika kama ishara au misimbo maalumu iliyomsaidia mtunzi kuwasilisha dhamira zake. Kwa mfano, kupitia mhusika mbwa tunapata picha ya kiongozi ambaye hawatumikii wananchi kama inavyotakiwa, bali anatumia nafasi ya uongozi aliyonayo kujinufaisha binafsi na familia yake. Matumizi ya wahusika wanyama pia tunayaona katika shairi la “*Alalaye*” (uk. 26). Katika shairi hili mhusika ng’ombe ametumiwa kiishara ili kuwasilisha dhamira ya unyonywaji. Ni mhusika anayeashiria unyonywaji wa rasilimali za wananchi unaofanywa na baadhi ya watu na kuwafanya wananchi wengine, hasa wale wa tabaka la wanyonge kuendelea kuishi katika hali duni ya umaskini.

4.2 Ndege

Ndege ni viumbe warukao kwa kutumia mbawa zao mbili na wapo ambao huishi katika makazi ya watu na wengine huishi mwituni. Ndege ambao wanaishi pamoja na wanadamu ni pamoja na kuku, njiwa, bata na kanga. Ndege wa mwituni ni wengi zaidi kuliko wale wa maskanini na hujumuisha mwewe, kunguru, bundi, kware na torondo (kutaja kwa uchache). Uchambuzi wetu umebaini kuwa katika diwani ya *Wasakatonge* kuna matumizi ya wahusika ndege. Mfano mmojawapo unapatikana katika shairi la “*Bundi*” katika ukurasa wa 43 ambapo mwandishi anasema:

*Jogoo la kwanza liliwika,
Tuliolala tukaamka,
Tulidhani kumepambazuka,
Kaniki nyongani.*

*Bundi hataki kubanduka,
Yu paani amejipachika,
Lalialia kila dakika,
Mambo si salama,
Hakuna uzima.*

Shairi hili lina wahusika ndege wawili ambao ni bundi na jogoo ambaye ni kuku na ametumika kuwasilisha dhamira lengwa. Katika maeneo ambapo wananchi hawana maendeleo makubwa ya teknolojia ya mawasiliano mara nyingi humtumia jogoo kuwaamsha alfajiri ili waweze kuwahi katika shughuli zao za uzalishaji mali na ujenzi wa taifa. Hivyo, mwandishi amemtumia mhusika huyu jogoo kama ishara ya kuwapa wanadamu matumaini mapya ya siku mpya kuwa ni yenye mafanikio kwao. Bundi kwa upande wake, anahusishwa na nuksi na balaa kwa kuwa mara anapolia karibu na nyumba fulani, basi katika nyumba hiyo kutapatwa na msiba au janga zito. Watu wanapomsikia bundi analia karibu na nyumba yao humfukuza kwa lengo la kuepuka kupata majanga yanayoweza kusababishwa na kilio cha ndege huyo. Hata hivyo, katika shairi hilo bundi ametumika kuashiria hali ya ukoloni mamboleo iliyoota mizizi katika mataifa yanayoendelea kiasi kwamba ni vigumu kuung'oa kwa urahisi.

Kadhalika, wahusika ndege pia wanapatikana katika diwani ya *Dhifa*. Katika diwani hii kuna mashairi kadhaa yanayoelezea dhamira zake kwa kuwatumia wahusika ndege. Kwa mfano, shairi la “Alalaye” linalopatikana ukurasa wa 26. Shairi hili lina matumizi ya mhusika kuku ambaye nyama yake inatajwa kuwa ni tamu sana na inapendwa na watu wengi. Katika muktadha huu, kuku ametumika kurejelea rasilimali za nchi ambazo zimetumiwa na wachache na kuwaachia wananchi mifupa isiyokuwa na minofu. Hili limekuwa ni jambo la kawaida katika jamii nyingi za Kiafrika ambapo viongozi wanatumia rasilimali za nchi zao kujinufaisha wao wenyewe. Mtunzi anaeleza:

...Tumeona mifupa ya kuku jalalani,
Wadhani hatujui nani kafaidi.

Nukuu hapo juu inaonesha na kusesitiza kuhusu utunzaji wa mali ya umma. Nchini Tanzania, serikali ya awamu ya tano, kwa mfano, inafanya jitihada kubwa za kupambana na wale wote ambao wanajihusisha na vitendo vya rushwa, ufisadi pamoja uhujumu uchumi. Kujitokeza kwa dhamira hii katika diwani hii ni ishara kuwa waandishi husika wanatambua hali halisi za jamii yao na kwamba wao pia ni sehemu muhimu ya mihimili ya uchumi wa taifa.

4.3 Binadamu

Uhusika wa binadamu katika kazi za fasihi ndio ambao unachukua nafasi kubwa sana ukifuatiwa na uhusika wa wanyama. Uchambuzi wetu umeonesha hali tofautitofauti za matumizi ya wahusika wa namna hii. Kwa mfano, katika mashairi ya *Wasakatonge* kuna matumizi ya wahusika binadamu na hapa tunatoa mfano katika shairi la “Saddam Hussein” lililopo katika ukurasa wa 26:

*Nakuafiki, Saddam, si kwa Uarabu wako,
Sifati nasaba,
Haina nafasi,
Kwangu ukabila,
Saddam, sitataka kuuona!*

Dondoo hili linaonesha matumizi ya mhusika binadamu ambaye aliwahi kuwa rais wa nchi ya Iraq. Saddam alihukumwa kunyongwa mpaka kufa mara baada ya kukutwa na hatia dhidi ya makosa ya ukiukaji wa haki za binadamu katika nchi yake. Mtunzi wa shairi anaelezea hisia zake juu ya jambo hili na kujenga msimamo kwamba upendeleo katika jamii si jambo jema kutokana na ukweli kuwa wananchi wote ni sawa na kila mmoja ana haki za msingi sawa na mwingine. Katika diwani ya *Dhifa*, pia kuna matumizi ya wahusika binadamu katika mashairi yake. Hapa tumepata mfano katika shairi la “Makaburini” linalojitokeza katika ukurasa wa 57:

*Baba, Mama. Twaitwa mzigo,
Tangu mlipotuacha. Ajali tata ya gari.*

*Kila siku tu mlizamu wa sababu,
Tu wadudu ndani ya kokwa.*

Hapa, anatajwa baba na mama ambao ndio wanaoendeleza uzao hapa duniani. Hata hivyo, hawapewi heshima na thamani stahiki kama wazazi, bali wanaonekana kuwa ni watu wasiokuwa na thamani mithili ya wadudu ndani ya kokwa la tunda. Baadhi ya watoto huwadharau na kutokuwathamini wazazi wao. Katika muktadha mpana zaidi hili hutokea pale ambapo wastaafu ambao wamelitumikia taifa kwa muda mrefu, na kwa taabu nyingi nao hawathaminiwi na kupewa nafasi yao wanayostahili. Mwandishi anajenga msimamo kuwa jambo hili halifai na linapaswa kupigwa vita kwa nguvu zote.

5.0 Hitimisho

Makala haya yameshughulikia fani katika diwani mbili za *Wasakatonge* na *Dhifa* kwa kujikita katika vipengele viwili ambavyo ni mtindo na wahusika. Kwa hakika, watunzi ambao kazi zao zimechunguzwa, yaani Mohamed Khatib na Euphrase Kezilahabi wamedhihirisha ukomavu katika matumizi ya fani ya

ushairi wa Kiswahili. Mashairi yao yameundwa kwa mitindo ya aina mbalimbali na wahusika wa kila aina. Kwa kutumia mbinu hizi wasanii husika wameyasawiri maudhui yanayoakisi mandhari halisi na dhahania ili kufanikisha na kuufikisha ujumbe wa kazi zao kikamilifu. Kupitia matokeo ya makala haya tunatoa hoja kwamba mtindo na uteuzi wa wahusika uliojidhihirisha katika diwani ya *Wasakatonge* unaonesha utunzi wa mashairi ya kati ambayo si ya kimapokeo wala ya kisasa. Kwa upande wa diwani ya *Dhifa*, utunzi wa mashairi ya kisasa umejidhihirisha kwa kiwango kikubwa. Tafiti zaidi zinahitajika ili kuona ni kwa namna gani washairi wa kisasa na kimapokeo wanazidi kuingiliana na kutangamana katika kuendeleza historia ya ushairi wa Kiswahili.

Marejeleo

- Cameron, D. (1985). *Feminism and Linguistic Theory*. London: Macmillan.
- Eco, U. (1976). *A Theory of Semiotics*. Bloomington: Indiana University Press.
- Elam, K. (1980). *The Semiotics of Theatre and Drama*. London: Methuen.
- Harries, L. (1966). *Swahili Poetry*. London: Oxford University Press.
- Kashinde, G. (2016). “Magufuli Ajiopushe Washauri Uchwara”. Katika *MwanaHalisi*. Toleo. 335. Uk. 13.
- Katimba, Y. (2015, Desemba 14 – 20). “Waafrika Wakemee Ma-Vasco da Dama”. Katika *MwanaHalisi*. Toleo. 317. Uk. 19.
- Kezilahabi, E. (1983). “Uchambuzi katika ushairi wa Kiswahili”. Katika *Makala ya Semina ya Kimataifa ya Waandsihi wa Kiswahili*. Dar es Salaam: TUKI. Kur. 145-165.
- Kezilahabi, E. (2008). *Dhifa*. Nairobi: Vide-muwa. Dar es Salaam.
- Khatibu, M. S. (2005). *Wasakatonge*. Dar es Salaam. Oxford University Press.
- Matei, A. K. (2011). *Fani ya Fasihi Simulizi kwa Shule za Upili*. Nairobi: Oxford University Press.
- Mohamed, S. A. (2004). *Misemo, Milio na Tashbihi*. Nairobi: Longman Publishers (K) Limited.
- Mulokozi, M. M. (1975). “Revolution and Reaction in Swahili Poetry” katika *Kiswahili*. Juz. Na. 45. (2). Dar es Salaam. TUKI.
- Mulokozi, M. M. na Kahigi, K. K. (1979). *Kunga za Ushairi na Diwani Yetu*. Dar es Salaam: T.P.H.
- Nazarova, T. (1996). *Linguistics and Literary Semiotics*. Moscow: Moscow State University Press.
- Ponera, A. (2010). Ufutuhi katika Nathari za Shaaban Robert: Maana yake, Sababu za Kutumiwa na Athari Zake kwa Wasomaji. Tasinifu ya Umahiri (Haijachapishwa). Chuo Kikuu cha Dodoma.
- Wamitila, K. W. (2008). *Kanzi ya Fasihi I: Misingi ya Uchanganuzi wa Fasihi*. Nairobi: Vide-Muwa.

Wamitila, K.W. (2003). "Influence or Intertextuality? A Comparative Study of Kezilahabi's *Nagona* and *Mzingile* and Juan Rulfo's *Pedro Paramo*". KISWAHILI. Juz. Na 66: 49-58.